

GROOTSCHALIGE LANDBOUW IN EEN KLEINSCHALIG LANDSCHAP

Oplossingsrichtingen voor toekomstgerichte grootschalige melkveehouderij uitgewerkt voor het kleinschalige, open veenweidelandschap van Laag Holland

Colofon

Financiers

Dit project is uitgevoerd in opdracht van de provincie Noord-Holland en het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap

Dit project zoekt oplossingsrichtingen voor een maatschappelijk verantwoorde en duurzame landbouw in relatie tot het waardevolle cultuurlandschap van Laag Holland. Een projectteam met inbreng van Wageningen UR, Dienst Landelijk Gebied en ROM3D verzorgde de uitvoering van het project.

Organisatie en teksten

Theo Vogelzang (LEI Wageningen UR)

Willem Rienks (ROM3D)

Wim Meulenkamp (ROM3D)

Arjan Luijter (Livestock Research Wageningen UR)

Warmelt Swart (Dienst Landelijk Gebied)

Daniel de Jong (Livestock Research Wageningen UR)

Johnny Boers (Alterra Wageningen UR)

Bram van Rooij (ROM3D)

Beeldmateriaal

Johnny Boers (Alterra Wageningen UR)

Rik Olde Loohuis (ROM3D)

Bram van Rooij (ROM3D)

Vormgeving

VH reclameontwerpers Delden

Druk

Laserline Hengelo

Oplage: 100

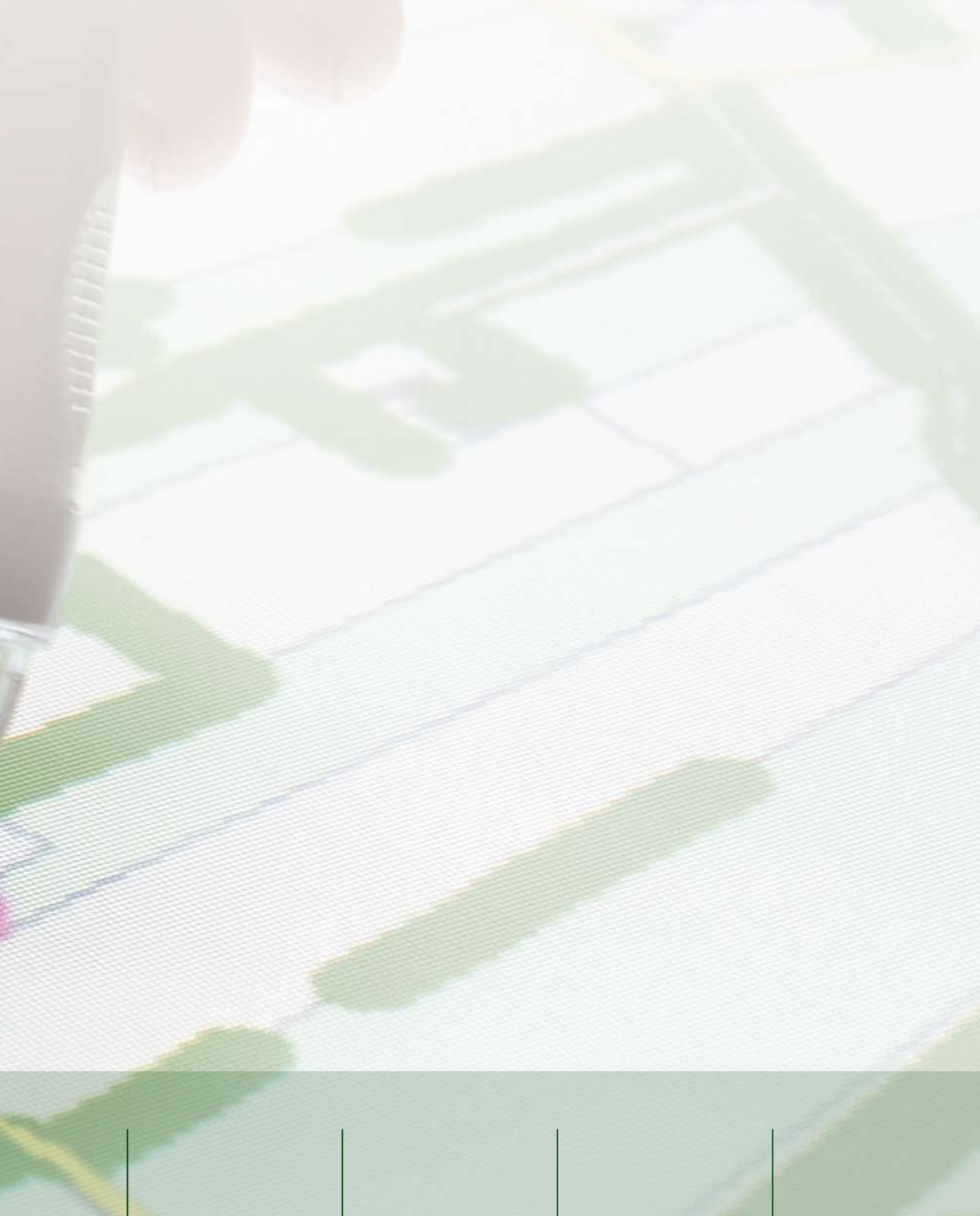
Uitgave

Februari 2010

Contact:

Wim.meulenkamp@rom3d.nl

Theo.vogelzang@wur.nl

GROOTSCHALIGE LANDBOUW IN EEN KLEINSCHALIG LANDSCHAP

Oplossingsrichtingen voor toekomstgerichte
grootschalige melkveehouderij uitgewerkt voor
het kleinschalige, open veenweidelandschap
van Laag Holland

LANDSCHAP EN LANDBOUW IN LAAG HOLLAND

Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap

Schaalvergroting wordt door de meeste veehouderijbedrijven gezien als een belangrijke mogelijkheid om de kostprijs te verlagen. In de toekomst zullen er in de landbouwsector minder maar wel grotere bedrijven komen. Vooral in kleinschalige gebieden zullen grotere bedrijven in toenemende mate tegen de grenzen van hun omgeving aan lopen. (Bron: Landbouwperspectieven in Noord Holland tot 2040). De vraag is of dit niet ten koste zal gaan van het landschap in deze gebieden. De afgelopen jaren zijn daarom door Wageningen UR en ROM3D in de Achterhoek en Noordoost Twente projecten uitgevoerd die zich richtten op de vraag hoe grootschalige landbouw te combineren is met het kleinschalige landschap in die gebieden. Eind 2009 is een dergelijk project op verzoek van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de provincie Noord-Holland ook in Laag Holland uitgevoerd. Daar wordt in deze brochure verslag van gedaan.

De provincie Noord-Holland wil verantwoord met het verleden omgaan en tegelijkertijd ruimte bieden aan nieuwe ontwikkelingen. Behoud van landschapskwaliteiten en groei van de landbouwbedrijven lijken in de beeldvorming met elkaar in conflict te komen. De provincie heeft verschillende verantwoordelijkheden naar de gebieden: enerzijds het behouden van het historische cultuurlandschap, en anderzijds het bieden van een economisch duurzaam toekomstperspectief aan ondernemers in het gebied. In diverse nota's en discussies wordt de tendens naar schaalvergroting in de landbouw genoemd. Vaak bepaalt het landschap in welke mate agrarische bedrijven kunnen groeien. Hierbij kwam de vraag om verkenning van de toekomst voor de melkveehouderij in gebieden als Laag Holland naar voren – een kwetsbaar gebied met grote verschillen in ruimtelijke mogelijkheden.

Daar waar de provinciale beleidskaders voor landschap en cultuurhistorie de randvoorwaarden schetsen vanuit respectievelijk landschap, cultuurhistorie en ruimtelijke kwaliteit, bekijkt voorliggende brochure de toekomstperspectieven voor het gebied Laag-Holland vanuit de landbouw. Hierbij zijn de kaders die gesteld worden door onder andere landschap, water en

natuur als uitgangspunt genomen voor de ontwikkelingsruimte van de agrarische bedrijven. Deze brochure is geen weergave van de provinciale belangen of doelen, en is dan ook geenszins een eindstation. Het is een sectorale verkenning voor de discussie en het denkproces, dat uitnodigt tot vervolgstappen die in samenwerking met andere sectoren en partijen genomen zullen worden.

De titel 'grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap' roept hierbij vragen en beelden op. 'Grootschalig' wordt vaak ten onrechte in verband gebracht met 'intensief'. Het verwijst echter naar de schaal van het bedrijf, maar niet naar de bedrijfsvoering. In deze brochure worden met grootschalige bedrijven met name melkveehouderijen bedoeld - van oudsher belangrijke dragers van het landschap in Laag Holland. Bedrijven die een groeiend aantal hectares in beheer hebben en vanuit economische motieven aansluiten bij de ontwikkeling naar minder, maar grotere bedrijven. Een proces dat ook in Laag Holland een realiteit is. De veenweidegebieden in Laag Holland hebben weliswaar landschappelijk een grootschalig karakter met grote open ruimten; percelen, peilvakken en infrastructuur zijn echter kleinschalig. Deze structuur die de dagelijkse werkvloer van de boeren in dit gebied is, heeft daarom een kleinschalig karakter. Doorgaande schaalvergroting van de landbouwbedrijven zal ertoe leiden dat zij hier tegen fysiek ruimtelijke grenzen aanloopt. Geconstateerd kan worden dat de uitwerking van het vraagstuk van een grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap in de Veenweiden een heel andere is dan in het coulissenlandschap van de Achterhoek of Noord-Oost Twente. In de Achterhoek en Noord-Oost Twente lag de sleutel vooral in het (op termijn) schuiven met houtwallen. Het open veenweidenlandschap met zijn lange en smalle percelen en vaak hogere waterstanden maakt dat daar aan andere knoppen gedraaid moet gaan worden. De vraag is dan welke knoppen dat zijn. Om daar een antwoord op te geven worden de volgende twee centrale vragen in deze brochure behandeld.

- Hoe kan een toekomstgerichte melkveehouderij samen gaan met het unieke cultuurhistorische landschap in Laag Holland?
- Hoe kunnen daarbij optredende conflicterende belangen in het gebied zo goed mogelijk op elkaar afgestemd worden?

Nationaal landschap Laag Holland

Laag Holland is een uniek oer-Hollands landschap tussen de steden Alkmaar, Hoorn, Amsterdam en Zaanstad. Het gebied kenmerkt zich door de afwisseling tussen de waterrijke veenweiden en de dieper gelegen droogmakerijen. Het gebied heeft een oppervlakte van ongeveer 51.400 hectare en telt zo'n 110.000 duizend inwoners. Daarnaast maken ruim één miljoen inwoners uit omliggende stedelijke gebieden gebruik van het open cultuurlandschap en de recreatieve voorzieningen in het gebied. (Bron: Uitvoeringsprogramma Nationaal Landschap Laag Holland 2007 – 2013).

De melkveehouderij is in Laag Holland van oudsher sterk ontwikkeld. Deze sector is in het gebied de grootste grondgebruiker en daarmee drager van veel landschappelijke waarden.

Voor Laag Holland zijn in het Uitvoeringsplan Nationaal Landschap Laag Holland de volgende kernkwaliteiten benoemd:

- De grote openheid van het landschap;
- De vele weide- en moerasvogels;
- Het oude geometrische inrichtingspatroon in de droogmakerijen;
- De veenpakketten;
- De middeleeuwse strokenverkavelingen en de historische watergangen;
- Een groot aantal archeologische locaties;
- Karakteristieke dijk- en lintdorpen.

Deze kernkwaliteiten komen tot uiting in zowel de veenweiden als de droogmakerijen in het gebied.

Veenweidegebieden

Deze gebieden zijn van nature zeer nat en bestaan voornamelijk uit veenpakketten in wisselende diktes. Kenmerkend is de strokenverkaveling, die is ontstaan door de sloten die werden gegraven om het veen te ontginnen. Het gebied is zowel nationaal als internationaal van zeer groot belang voor weide- en moerasvogels.

Droogmakerijen

Deze gebieden zijn in de 17e eeuw ontstaan door het droogleggen van meren. De droogmakerijen laten de geschiedenis zien van de landwinning en de ruimtelijke inrichting die men destijds toepaste. De droogmakerijen maken onderdeel uit van ons nationaal cultureel erfgoed en zijn van groot cultuurhistorisch belang.

Figuur 1 – begrenzing van het Nationaal Landschap Laag Holland

LANDSCHAP EN LANDBOUW IN LAAG HOLLAND

Samen zoeken naar oplossingen

In deze brochure wordt beschreven in hoeverre het in Laag Holland mogelijk is om vanuit de randvoorwaarden van het landschap en de cultuurhistorie de toenemende schaalvergroting in de landbouw te faciliteren.

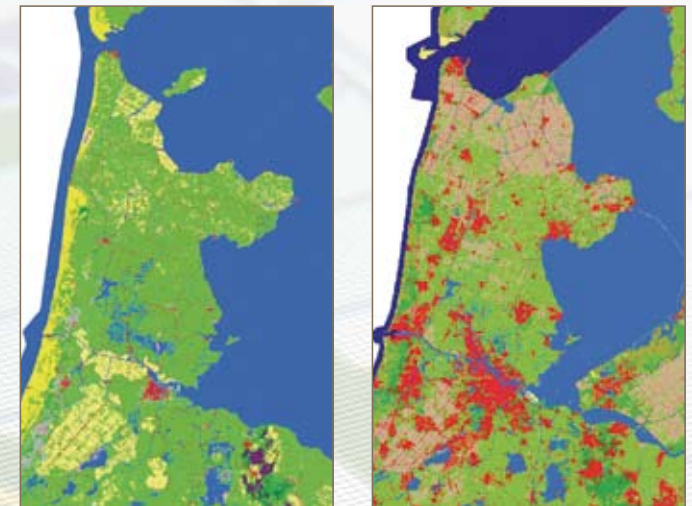
Figuur 2 – Ligging van de drie deelgebieden binnen Laag Holland.

Naast literatuuronderzoek en interviews met diverse actoren zijn in drie deelgebieden – Wijdewormer, Waterland-Oost en Zeevang – ontwerpessies rond dit vraagstuk georganiseerd. De deelnemers aan de sessies hadden diverse achtergronden waaronder beleidsmakers, agrariërs en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties. Hen is gevraagd de toekomst van het landschap te schetsen voor het jaar 2020. Uitgangspunten daarbij waren het behoud en ontwikkeling van de kernkwaliteiten van het landschap en doorontwikkeling van de melkveehouderij.

Op basis daarvan is met hen gediscussieerd over en ontworpen aan de inpassing van grootschalige landbouw in het kleinschalige landschap van Laag Holland. Dit heeft een aantal toekomstbeelden en ontwerpprincipes opgeleverd. Daar komen we later in deze brochure op terug.

Het landschap in de afgelopen eeuw

Kenmerkend voor Laag-Holland is de grote stedelijke druk waarmee het gebied de afgelopen 100 jaar te maken heeft gehad. Verstedelijking heeft in dit gebied dan ook een grote impact gehad. Amsterdam, Purmerend en Zaanstad hebben grote stukken van Laag Holland omgezet in bebouwd gebied zoals woonwijken en bedrijventerreinen. Daar waar geen verstedelijking is opgetreden is het landschap de afgelopen 100 jaar echter nauwelijks veranderd. Laag Holland is een van de gebieden die niet verstedelijkt is.

Figuur 3 – Ontwikkeling van het grond-gebruik in Noord Holland tussen 1900 en 2005 op basis van HGN en LGN.

1910

2005

Figuur 4 – De topografische kaart van deelgebied Waterland-Oost rond 1910 en in 2005.

In figuur 4 is goed te zien dat het wegenpatroon, de verkaveling, de perceelspatronen en de opgaande begroeiing erg weinig zijn veranderd sinds 1900. Gemiddeld zijn op basis van gegevens van 2008 landbouwpercelen in Nederland 3,6 hectare groot. In Laag Holland is dat 2,3 ha.

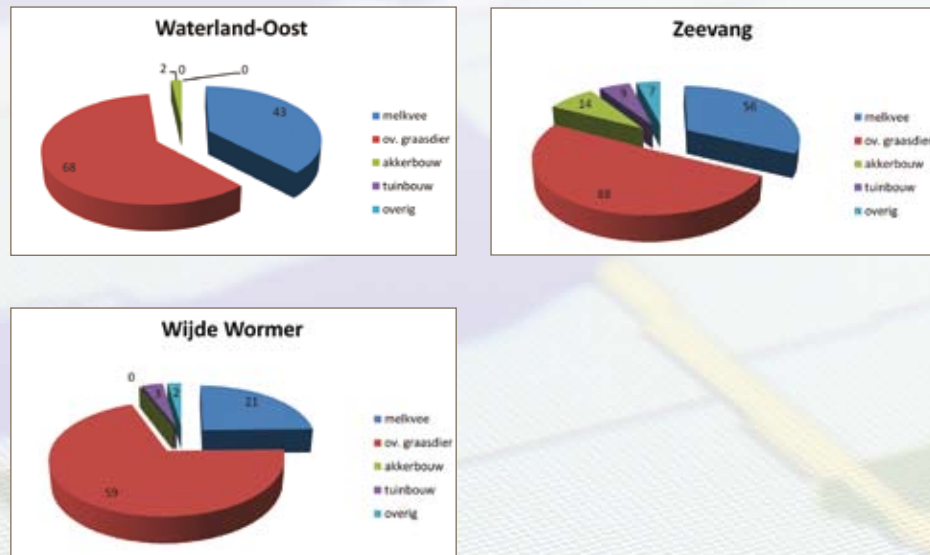
In het hoogdynamische landschap van de Randstad is Laag Holland daarmee een baken van rust.

LANDSCHAP EN LANDBOUW IN LAAG HOLLAND

Ontwikkelingen in de landbouw

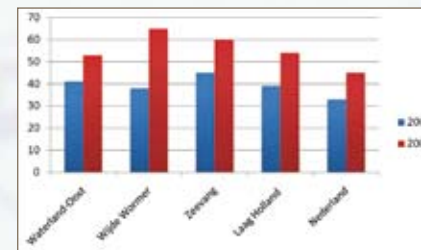
In het kader van het onderzoek zijn de ontwikkelingen in de landbouw in Laag Holland en de gekozen deelgebieden binnen de begrenzing van het Nationaal Landschap afgezet tegen landelijke ontwikkelingen. Dit geeft het volgende beeld van de trends in de landbouwsector.

Grafiek 1 – overzicht van aantallen bedrijven in de drie deelgebieden

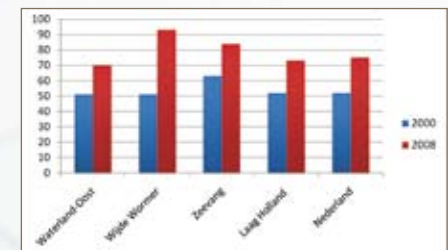

Melkveehouderij is de belangrijkste sector in Laag Holland

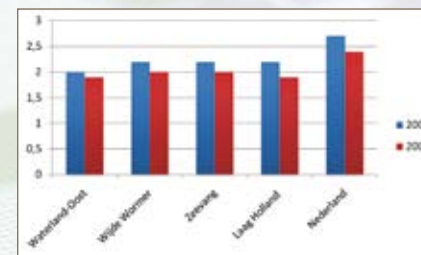
De belangrijkste conclusie die uit de tabellen getrokken kan worden is dat de melkveehouderij de belangrijkste landbouwsector in Laag Holland is. Tevens valt het grote aantal overige graasdierbedrijven op. Dergelijke bedrijven zijn vaak relatief kleiner van omvang. Voor een deel betreft het gespecialiseerde vleesvee- of schapenbedrijven, maar het merendeel betreft bedrijven van afbouwende voormalige melkveehouders.

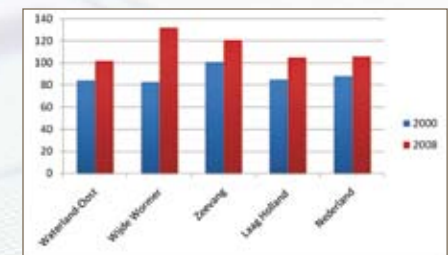
Ha/Bedrijf

Melkkoeien/Bedrijf

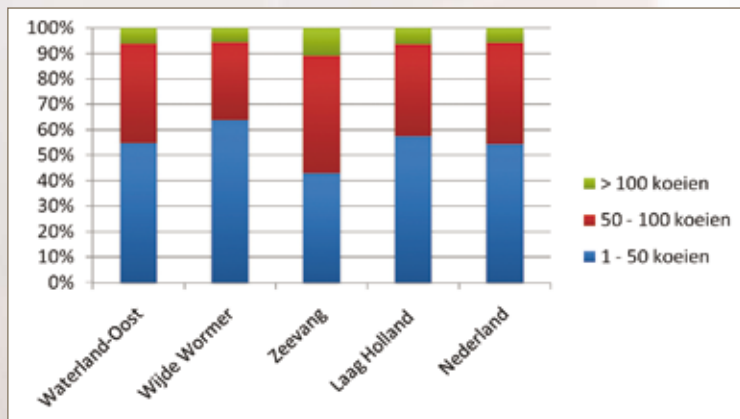

NGE/Ha

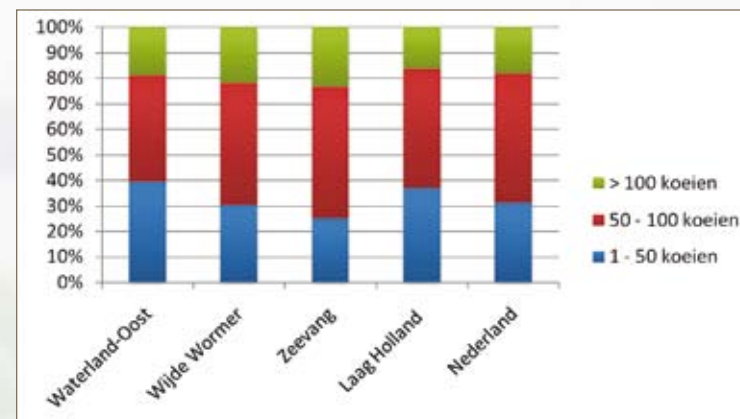

NGE/Bedrijf

Uit de grafieken blijkt dat de structuur van de melkveehouderij in Laag Holland in grote lijnen hetzelfde is als in de rest van Nederland. Bedrijven zijn vergelijkbaar qua economische omvang en voor wat betreft het aantal koeien per bedrijf. Een opvallend verschil is dat Laag Hollandse bedrijven meer grond hebben dan hun collega's elders in Nederland en daardoor

Percentage bedrijven in 2000

Percentage bedrijven in 2008

Groei melkveehouderij gaat gestaag door

De melkveehouderij in Nederland ontwikkelt zich in de richting van een steeds grotere schaalgrootte, zo laten bovenstaande cijfers zien. Schaalvergroting is dus een belangrijke en doorgaande trend. Dit geldt voor Nederland als geheel, maar ook voor Laag Holland. In voorgaande tabellen/grafieken is een aantal cijfers van de periode tussen 2000 en 2008 weergegeven. In deze periode is de veestapel per bedrijf van de melkveebedrijven in Nederland en Laag Holland met circa 40% gegroeid. De groei van aantallen hectares en economische bedrijfsomvang vertoont voor Laag Holland eveneens opvallend veel gelijkheid met het Nederlands gemiddelde. De cijfers tonen scherp aan dat alleen de groep bedrijven met meer dan 100 koeien is gegroeid. Het aantal kleinere melkveebedrijven tot 50 koeien is sterk afgenomen. De middengroep met 50-100 melkkoeien vertoont qua aantal bedrijven slechts een lichte daling.

Tussen de deelgebieden binnen Laag Holland kunnen de verschillen aanzienlijk zijn. In Waterland-Oost en Wijde Wormer is de schaalvergroting van bedrijven sinds 2000 aanzienlijk sneller verlopen dan in Zeevang.

Biologische landbouw

Het areaal en het aantal bedrijven in Noord-Holland dat valt onder een biologische bedrijfsvoering is procentueel vergelijkbaar met de rest van Nederland. In Noord-Holland

komen met 3% bijna tweemaal zoveel biologische graasdierbedrijven voor dan gemiddeld in Nederland met 1,6%. De regio Laag Holland is binnen de provincie weer een hotspot van biologische bedrijven. 5% van alle bedrijven is er biologisch. Het betreft vooral graasdierbedrijven.

Paardenhouderij

Het paard is bezig aan een comeback in het Nederlandse landschap. Het is onbekend hoeveel paarden er zijn in Nederland omdat een sluitende registratie ontbreekt. De paardenhouderij wordt gezien als mogelijke nieuwe economische drager van het buitengebied, maar ook als bedreiging voor het karakteristieke landschap (de zgn. "verpaarding"). De wildgroei van de paardenhouderij in Nederland wordt vooral veroorzaakt door de particuliere hobbyhouders. Slechts 5 tot 10 procent van de paardenhouders kan worden aangemerkt als professionele ondernemers (bron: Landbouwperspectieven Noord-Holland tot 2040). In Laag Holland worden relatief veel paarden gehouden. Het betreft alleen paarden op agrarische bedrijven omdat alleen daar een registratie van is. Vooral in het buitengebied aansluitend op de stadsranden van Zaanstad, Amsterdam Noord en ten noorden van Purmerend worden veel paarden gehouden.

LANDSCHAP EN LANDBOUW IN LAAG HOLLAND

Verbreiding

Op nationaal niveau vinden diverse ontwikkelingen plaats voor wat betreft de aantallen en activiteiten van verbreders. Het totaal aantal bedrijven met verbreding neemt toe. De trends verschillen wel sterk per verbredingsactiviteit. Zo groeit in absolute aantallen bedrijven het aantal zorgboeren en neemt ook de stalling van goederen toe. Andere takken van verbreding zoals huisverkoop, recreatie en agrarisch natuur- en landschapsbeheer nemen juist af.

Procentueel groeit het aantal bedrijven met verbrede activiteiten wel. Op basis van Roest en Schouten (2009) blijkt dat in Laag Holland relatief veel multifunctionele activiteiten worden opgepakt door agrariërs. Rond de 20% van de boerenbedrijven doet hier aan verbreding. In de veenweidegebieden doet zelfs meer dan 30% van de bedrijven aan verbreding. Samen met Texel zijn dit de hoogste percentages van Noord-Holland. De belangrijkste verbredingstak in Laag Holland is agrarisch natuur- en landschapsbeheer. In de meeste gemeenten doet circa 75% van de verbreders hieraan mee. Deze verbredingstak draagt met gemiddeld een omzet van tussen de 6 en 8 duizend euro per ondernemer per jaar overigens maar relatief beperkt bij aan de bedrijfsomzet en zijn de vergoedingen gebaseerd op inkomensderving.

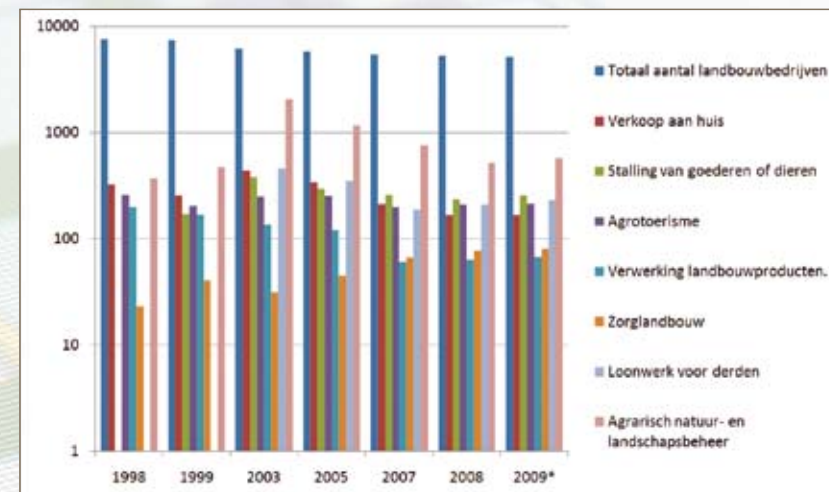
De Beemster is een uitzondering voor wat betreft de verbreding; daar is boerderij-verkoop de belangrijkste verbredingsactiviteit. De bijdrage daarvan aan de omzet ligt tussen de 4 en 200 duizend euro per jaar en is gemiddeld hoger dan de bijdrage uit natuurbeheer.

Uit analyses van het LEI blijkt dat ten opzichte van de totale productieomvang van primaire agrarische bedrijven verbreding een bescheiden plaats inneemt. Slechts 3 a 4% van de bedrijfsomzet op agrarische bedrijven is momenteel afkomstig van verbreding. Op een gemiddelde omzet van 300 k€ draagt verbreding circa 11 k€. bij (Venema et al, 2009). (bron: <http://infoloketplatteland.nl/index.php?q=venema>).

Voor 50% van de verbrede bedrijven draagt de bijdrage minder dan 10% van het inkomen. Een beperkte groep bedrijven haalt een goed inkomen uit verbreding. Voor de meeste agrarische bedrijven is verbreding een bescheiden tweede tak naast de hoofdtak productiegerichte landbouw. Recreatie, zorg en boerderijverkoop leveren gemiddeld meer op dan agrarisch natuurbeheer.

Ook zijn er niet landbouw bedrijven met deze activiteiten in het landelijke gebied. Cijfers van de Kamer van Koophandel wijzen uit dat dit aantal net zo groot is als de landbouw bedrijven.

Trend bij verbreders is een verdere professionalisering. Dat betekent ook dat kwaliteit geleverd moet worden en dat het een grotere omvang krijgt. Dit leidt ok tot een grotere bijdrage aan het inkomen. Statistieken geven een onvolledig beeld van deze ontwikkeling.

Samenvattend

De ontwikkeling van de productielandbouw in Laag Holland verloopt dus vrijwel vergelijkbaar met die in de rest van Nederland. Schaalvergroting is ook in Laag-Holland een belangrijke ontwikkeling in de bedrijfsstructuur. De economische motor voor het duurzaam beheer van het gebied is aanwezig. In Laag Holland doen relatief veel bedrijven aan verbreding. Het gaat in de veenweidegebieden om meer dan 30% van de bedrijven. De voornaamste verbredingsactiviteit is natuur- en landschapsbeheer. Andere verbredings-activiteiten worden door circa 6 procent van de bedrijven gedaan. De aanwezigheid van de stad lijkt op extra kansen te duiden.

Doorkijk naar 2020 – hoe ziet de landbouw er dan uit

Melkveebedrijven in Laag Holland zijn momenteel dus iets groter dan gemiddeld in Nederland. Als we nu een doorkijk maken naar 2020, hoe zullen de bedrijven er dan uit zien? De verwachting is dat de schaalvergroting van de agrarische bedrijven in het gebied de komende jaren door gaat. Toekomstprojecties van Rabobank en LEI wijzen voor 2020 op Nederlandse melkveebedrijven met een gemiddelde omvang van 130 à 200 melkkoeien en met 80 tot 150 hectare land. Een dergelijk bedrijf zal circa 1 tot 2 miljoen kg melk produceren.

In het vorige hoofdstuk bleek dat tussen 2000 en 2008 het gemiddelde melkveebedrijf in Waterland is gegroeid van 52 naar 73 melkkoeien. Trekken we deze trend door dan zou rond 2025 een gemiddeld bedrijf in Waterland circa 150 melkkoeien houden. Dit is een gemiddelde; als de grotere bedrijven dezelfde trend volgen dan zou dit ertoe leiden dat de 60 bedrijven die in 2008 reeds tenminste 100 melkkoeien hebben dan tenminste 210 melkkoeien zullen houden. Deze projectie lijkt in lijn met de hierboven geschetste trends van banken en kennisinstellingen.

De vraag is welke impact deze dynamiek van de melkveesector op het cultuurhistorische veenweidenlandschap en op de realisatie van natuur- en landschapsdoelen in Laag Holland zal hebben.

POTENTIËLE KNELPUNTEN LANDBOUW EN LANDSCHAP BIJ SCHAALVERGROTING

Meerkosten kleinschalige percelen en optimale perceelgrootte

De meerkosten van kleinschalige percelen in Laag Holland ontstaan vooral door de volgende aspecten:

- Hogere bewerkingskosten. Op kleinere percelen moet relatief vaker worden gekeerd en is de randlengte relatief groter. Daardoor neemt het werken op kleine percelen meer tijd in beslag per oppervlakte eenheid.
- Opbrengstdepressies bij randen. Door het relatief gezien grote aantal sloten is er in Laag Holland sprake van meer natschade. Dat betekent dat gewassen langs randen van percelen minder opbrengsten genereren.
- Minder teeltoppervlak. Daar waar een sloot ligt groeit geen gras. Als een boer een sloot dichtgooit neemt het teeltoppervlak toe.
- Onderhoud. Sloten vergen ieder jaar onderhoud. Dus hoe meer sloten des te groter de arbeids- en kapitaalinzet.
- Teeltvrije zones. De teeltvrije zone van grasland is 0,25 meter vanaf het horizontale grondoppervlak. Mede door het gebruik van de grond en het slootonderhoud is de gewasproductie daar nu al zeer beperkt. Het gebruik van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen in deze zone is nihil.

Berekeningen uit het Alterra-rapport "Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap" geven voor de Achterhoek aan dat het samenvoegen van 4 kleinere percelen van anderhalve hectare naar een perceel van 6 hectare een moderne melkveehouder ongeveer 350 euro per hectare per jaar oplevert. In die studie wordt ook beargumenteerd dat grote melkveebedrijven in dat gebied zullen streven naar percelen van circa 10 hectare. Bij deze omvang zijn de bewerkingskosten met grote landbouwmachines het laagst. Het gaat dan om bedrijven met circa 150 hectare en 200 melkkoeien, welke in de toekomst ook in Laag Holland zullen ontstaan.

Weliswaar is Laag Holland niet geheel te vergelijken met de Achterhoek. De principes zijn echter wel vergelijkbaar. Waar het in de Achterhoek om houtwallen ging, gaat het in Laag-Holland om sloten. Het komt erop neer dat het voor boeren vanuit economisch oogpunt zonder meer interessant is om kleinere percelen samen te voegen tot grotere eenheden.

Infrastructuur en logistiek – bedrijven in de linten/dorpen

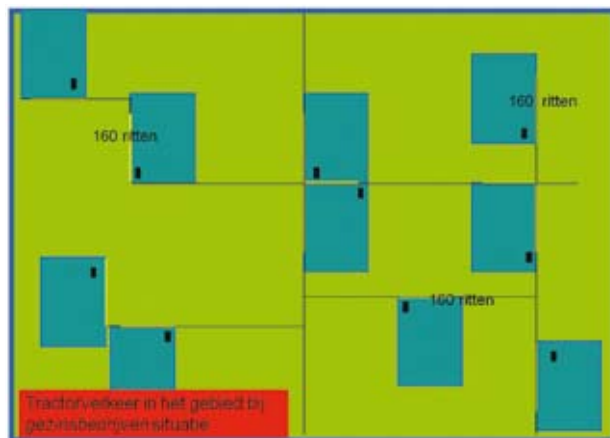
Als melkveebedrijven groter worden neemt het aantal vervoersbewegingen per bedrijf zowel intern als extern toe. Immers er is meer grond bij het bedrijf en er zal meer worden geproduceerd. Dit betekent dat er meer voer van de landerijen naar het erf wordt getransporteerd en meer mest in de tegenovergestelde richting. Hetzelfde geldt voor de hoeveelheid melk die wordt vervoerd richting melkfabriek.

Op gebiedsniveau mag echter worden verwacht dat het aantal vervoers-bewegingen min of meer gelijk blijft of zelfs iets afneemt. Dit komt door efficiëntievoordelen en de mogelijkheid om met grotere opraapwagens en mesttanks te rijden. Het afnemende aantal ritten leidt voor extern vrachtverkeer tot minder kilometers. Voor intern transport met tractoren is dat meestal niet het geval.

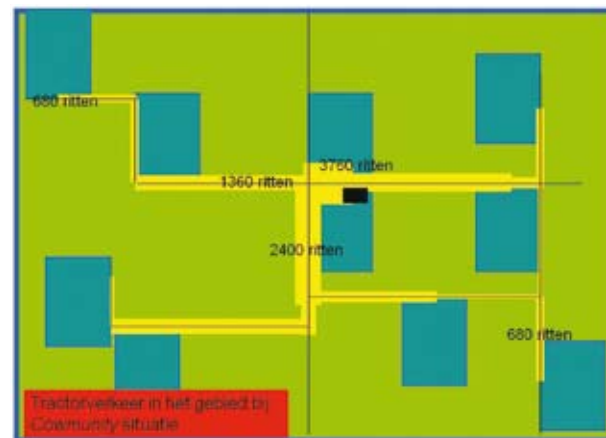
Het aantal kilometers over de openbare weg met tractoren zal juist toenemen. Dit komt doordat percelen van grotere boeren vaker op afstand liggen. De afstand tussen percelen en het erf neemt toe. Daardoor vindt een steeds groter deel van het transport over de plattelandswegen plaats. Juist in gebieden met veel andere functies (wonen, recreatie) en smalle wegen kan dit letterlijk tot botsingen leiden.

In onderstaande figuur is schematisch te zien wat er op gebiedsniveau met het aantal vervoersbewegingen met tractoren gebeurt als het aantal bedrijven afneemt en de blijvende bedrijven hun schaal vergroten. Per bedrijf worden circa 10 ritten per hectare grond gemaakt. Naarmate er dus meer grond verder van het melkvee erf ligt wordt er dus meer over de openbare weg gereden. Het is goed zichtbaar dat het aantal vervoersbewegingen over de openbare weg en de puntbelasting op 1 locatie sterk toenemen. Als we deze situatie vertalen naar de melkveehouderijen in Laag Holland die momenteel hun bedrijf uitoefenen in de lintbebouwing, dan zal dit bij verdergaande schaalvergroting een steeds groter logistiek probleem worden.

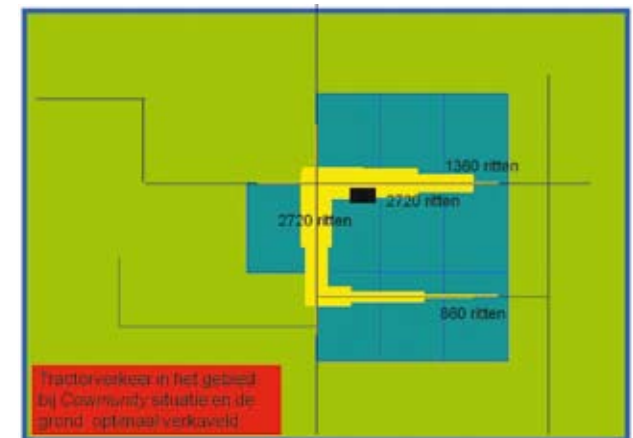
De schematische weergaves laten zien dat de tractorbewegingen als gevolg van schaalvergroting toenemen. Zelfs in het geval van optimale verkaveling optimaal is. (Bron: Rienks, Jaarsma, Hermans en Galama, 2009).

Tien gezinsbedrijven met alle grond achter het erf

Een grootschalig bedrijf met de gronden verspreid gelegen

Een zeer grootschalig bedrijf met alle gronden geconcentreerd.

Figuur 5 – Schematische weergave van effecten van schaalvergroting op het tractorverkeer in de situatie van 10 gezinsbedrijven, 1 grootschalig bedrijf met 10 kavels en 1 grootschalig bedrijf met 1 kavel.

POTENTIËLE KNELPUNTEN LANDBOUW EN LANDSCHAP BIJ SCHAAALVERGROTING

Bouwblokken en vorm bedrijfsgebouwen

De gangbare bouwblokgrootte in veel gemeenten in Nederland is momenteel één tot anderhalve hectare. Moderne melkveebedrijven van 200 melkkoeien en 140 stuks jongvee met bijbehorende voer- en mestopslag en logistieke ruimte hebben minimaal 1,2 ha bouwblok nodig. Per koe is 10 m² netto stalruimte nodig en per stuks jongvee nog eens 7 m². Dit maakt al 3000 m². Daarbij komen dan nog voerpaden, melklokaal en ruimte voor afkalven etc. Dit maakt dat er samen met werktuigenopslag 4000 tot 5000 m² aan gebouwen nodig is. Hierbij komt een vergelijkbare oppervlakte voor de opslag van mest en voer (sleufsilos). Tel daarbij de logistieke ruimte op het erf om met tractoren met aanhanger en melkwagens goed te kunnen manoeuvreren dan is er al gauw 1,2 tot 1,5 ha nodig. Dit maakt moderne bedrijven op termijn zeker 2 ha bouwblok nodig zullen hebben.

Op bestaande organisch gegroeide bouwblokken is vaak ook de nodige loze ruimte aanwezig omdat oude gebouwen onfunctioneel zijn geworden. Dergelijke bedrijven lopen bij schaalvergroting eerder tegen de grenzen van hun bouwblok aan. Soms leidt dit tot volgepropte bouwblokken hetgeen leidt tot een erf-ensemble dat niet in balans is.

Ruimtelijke kwaliteit is niet zonder meer gewaarborgd middels eisen aan het oppervlakte bouwblok. Het gaat nadrukkelijk ook om andere aspecten zoals:

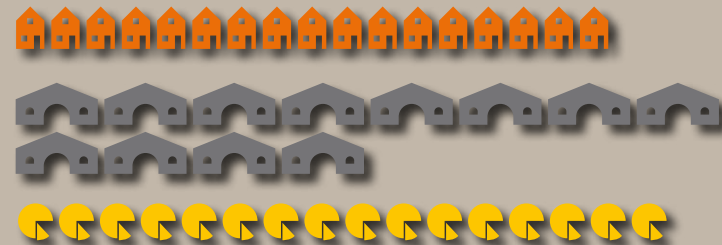
- hoe de gebouwen er uit zien (materialen, kleurgebruik),
- hoe het volume van de gebouwen is,
- het erfensemble is (richting van gebouwen ten opzichte van wegen, historische patronen en de ruimte tussen de gebouwen)
- hoe de beplanting is rondom het erf.

Er komt de laatste tijd steeds meer aandacht voor gebiedsgericht bouwen met aandacht voor de cultuurhistorie. Deze discussie speelt ook in Laag Holland.

Gebiedsniveau versus bedrijfsniveau

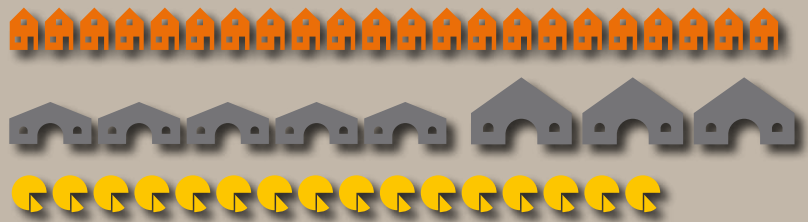
Op gebiedsniveau neemt oppervlakte aan bouwblok ten behoeve van de veehouderij af. Op bedrijfsniveau neemt ze echter toe. Op gebiedsniveau neemt ook totale bebouwing toe als voormalige stallen van gestopte agrariërs niet worden gesloopt. In bijgaande tekening wordt dit geïllustreerd aan de hand van de situatie rond 2000 in de Fictieve Polder.

2000

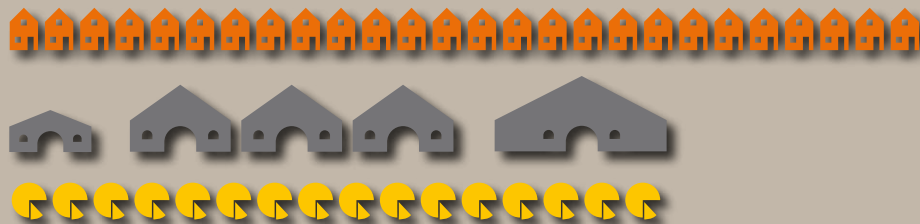
In 2000 waren er nog 36 bedrijven waarvan 16 met minder dan 50 melkkoeien, 15 met 50-100 koeien en 5 met meer dan 100 melkkoeien. In totaal waren er in het gebied 2100 melkkoeien en 36 erven. De totale melkproductie is 16 mln kg.

2008

In 2008 waren er nog 22 bedrijven waarvan 6 met minder dan 50 melkkoeien, 6 met 50-100 koeien en 10 met meer dan 100 melkkoeien. In totaal waren er in het gebied 2000 melkkoeien en 22 erven. De totale melkproductie is 16 mln kg.

2025

In 2025 zijn er nog 11 bedrijven waarvan 2 met minder dan 50 melkkoeien, 3 met 50-100 koeien en 6 met meer dan 100 melkkoeien. In totaal waren er in het gebied 1900 melkkoeien en 11 erven. De totale melkproductie is 16 mln kg.

Inpasbaarheid natuurbeheer in bedrijfsvoering

Op de proefboerderijen Nij Bosma Zathe en Zegveld van Wageningen UR is onderzoek gedaan naar de inpasbaarheid van natuurbeheer in de bedrijfsvoering op melkveebedrijven. Conclusie was dat – afhankelijk van bedrijfstype, vergoedingen en omvang van het betreffende bedrijf – op 10 a 20% van het bedrijfsareaal aan natuurbeheer gedaan zou kunnen worden.

Daar wordt later gemaaid. Dit geeft meer structureel ruwvoer met lagere eiwit gehalten. Volgens WUR ASG is op veel bedrijven tot maximaal 30% beheersgras goed inpasbaar (www.wur/asg).

Specifiek voor grotere bedrijven geldt dat zij meer met grotere en snellere machines werken. Hierdoor wordt het eenvoudiger de hele eerste snede in één keer te maaien. Daardoor worden maaitrappen minder vanzelfsprekend en ligt het voor weidevogels gunstiger mozaïekbeheer minder voor de hand. Daar staat tegenover dat op grotere bedrijven flexibeler kan worden ingespeeld door de grotere bedrijfsoppervlakte. Binnen de bedrijfsgronden kunnen enkele bij elkaar gelegen weidevogelpercelen worden aangewezen waardoor als het ware natuurclusters ontstaan binnen de bedrijfsvoering. Als hetzelfde areaal in beheer zou zijn bij meerdere kleine bedrijven is dit lastiger om dergelijke clusters met natuurpercelen te maken.

WAT ALS DE LANDBOUW GROEIT OF VERDWIJNT ?

Toekomstscenario's

In dit hoofdstuk wordt een aantal beelden weergegeven van het historische landschap, het huidige landschap en twee mogelijke toekomstige landschappen in Laag Holland. De toekomstige landschappen zijn weliswaar denkbaar maar enigszins extreem gekozen om goed inzicht te geven in effecten van keuzes. Het gaat voor de toekomst om één situatie waarbij de productiegerichte landbouw domineert en de ruimte krijgt en één situatie waarbij de productiegerichte landbouw in het gebied verdwijnt.

In het eerste toekomstscenario zet de schaalvergroting door waarbij het aantal boeren tot 2025 met 50% afneemt en de blijvende bedrijven gelijk blijven dan wel 2 of 3x zo groot worden. In het gebied betekent dit dat de boerderijen in de linten van de dorpen worden verplaatst naar het buitengebied. Voorbeeld daarvan is een bestaande bedrijf in Waterland Oost dat vanuit de dorpskern van Durgerdam verplaatst wordt naar de Liergouw. Daar kan het bedrijf zich wel ontwikkelen (groeien) zonder dat het logistieke of milieutechnische (geluid, geur) problemen oplevert. De stallen in het lint worden afgebroken. Er worden enkele woningen voor teruggebouwd. Deze situatie is in het onderstaande gevisualiseerd.

Het tweede toekomstscenario laat de situatie zien waarbij er geen boerenbedrijf meer blijft in het gebied. Voor een deel van het gebied is dat gevisualiseerd. Alle productieboeren zijn in deze situatie gestopt. De boerderijen krijgen alle een woonfunctie en hun gebouwen worden gebruikt als opslag of gesloopt. De percelen grond krijgen diverse beheersvormen zoals hobbymatige paardenweides, land waarop de natuur haar plek herneemt in de vorm van riet, wilgen en moerasbos, land waar maïs voor boeren elders wordt geteeld en extensief beheerd weidegrasland waar vee wordt ingeschaard.

De beelden zijn gemaakt met behulp van 3D technologie. Met behulp daarvan is een digitale maquette gemaakt van het gebied. Vanuit verschillende cameraposities zijn als het ware foto afgedrukt gemaakt. De afdrucken zijn gemaakt van markante plekken in het gebied, zoals vanaf de Liergouw, vanaf de toren van Ransdorp en vanuit de achtertuinen van Durgerdam. Hiermee kan vanuit verschillende plekken een indruk worden gekregen van het toekomstige landschap. Dit is te vergelijken met de huidige en historische landschappen omdat daarvan ook beelden zijn gemaakt vanuit dezelfde virtuele cameraposities.

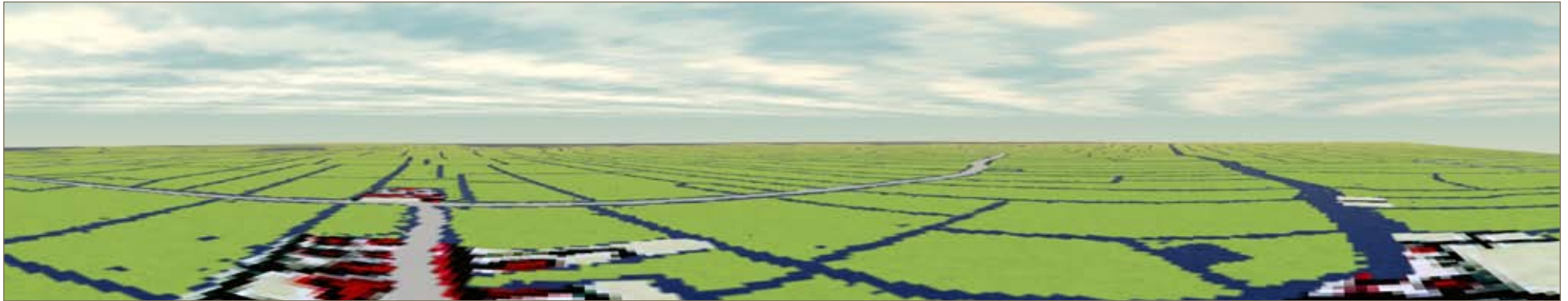
De beelden laten zien dat het landschap altijd dynamisch is geweest en dat ook blijft. Verandering is de constante factor. In gewaardeerde landschappen is het van belang ontwikkelingen zodanig te geleiden dat het historische landschap en haar ontwikkeling leesbaar blijft.

3

WAT ALS DE LANDBOUW GROEIT OF VERDWIJNT ?

Shot 1 - Zicht vanuit de toren van Ransdorp richting de Liergouw

A – Historisch beeld van rond 1910

B – Huidige situatie

Boogstal

Serrestal

Traditionelestal

C – Toekomstige situatie met nieuw grootschalig bedrijf te vestigen aan de Liergouw. In de verte is het nieuwe melkveebedrijf aan de Liergouw te zien. Het valt enigszins weg tegen de achtergrond van de A10 en de bosschage rondom de daar aanwezige volkstuincomplexen. Op enkele plekken verdwijnen dwarsloten om grotere percelen te maken.

D – Toekomstige situatie waarbij de productielandbouw verdwijnt. Het extensievere landgebruik leidt na verloop van tijd tot een ander gebied. Wilgenopslag en maïsteelt voor boeren van elders leiden ertoe dat het gebied minder open wordt.

3

WAT ALS DE LANDBOUW GROEIT OF VERDWIJNT ?

Shot 2 – Zicht vanaf de Liergouw richting Randsdorp komende vanuit Amsterdam

A – Historisch beeld van rond 1910

B – Huidige situatie

C - Toekomstige situatie met nieuw grootschalig bedrijf te vestigen aan de Liergouw.

D – Toekomstige situatie waarbij de productielandbouw verdwijnt. Hier zijn enkele hobbypaarden gehuisvest en ontstaan wat schuurtjes en voeropslag en andere voorzieningen voor de paarden. Veel percelen worden extensief beheerd waardoor ze een bloemrijker grasland krijgen. In de natte minder vaak beheerde delen van het gebied slaan wilgen en riet op.

3

WAT ALS DE LANDBOUW GROEIT OF VERDWIJNT ?

Shot 3 - Zicht vanaf de achtertuin in het lint van Durgerdam

A – Historisch beeld van rond 1910

B – Huidige situatie

C – Toekomstige situatie met nieuw grootschalig bedrijf te vestigen aan de Liergouw.
In het lint van Durgerdam verdwijnt het laatste boerenbedrijf dat wordt gehvestigd aan de Liergouw. Dit is circa 2 kilometer van Durgerdam. Hoewel het een grootschalig bedrijf met ruim 200 melkkoeien is in 2025 blijft het uitzicht vanuit Durgerdam weids en open.

D – Toekomstige situatie waarbij de productielandbouw verdwijnt. Ter plekke wordt de grond nog gebruikt door een boer bij Broek in Waterland. Omdat de grond ver van zijn erf ligt wordt hier maïs geteeld. Dit vraagt weinig arbeid en aandacht en past goed in het melkveerantsoen. De bewoners van Durgerdam hebben 's zomers geen vrij uitzicht meer.

4

RESULTAAT ONTWERPSESSIES

Maatwerk en creativiteit

De diversiteit van het landschap en van de belangen van de verschillende actoren (o.a. ondernemers en natuurorganisaties) is groot. Dit maakt dat de inrichting van het landschap op agrarische bedrijven van de toekomst maatwerk is. Maatwerk waarbij aan de verschillende waarden van het landschap recht moet worden gedaan. Dit vergt het maken van keuzes en het zoeken naar creatieve oplossingen. In drie ontwerpessies hebben belanghebbenden het landschap en de agrarische bedrijven van de toekomst ingericht en creatief nagedacht over de toekomst. Dit is gedaan voor drie deelgebieden in Laag Holland waar een virtueel bedrijf van de toekomst werd geprojecteerd.

Op perceelsniveau hebben de deelnemers ideeën uitgewerkt om ontwikkeling van agrarische bedrijven te laten samengaan met behoud van het karakter van het landschap en de realisatie van gebiedsdoelen die buiten landbouw liggen. In figuur 2 is een overzicht gegeven van de drie deelgebieden binnen Laag Holland. Voor ieder van deze drie deelgebieden is een ontwerpessie georganiseerd. Binnen elk van die gebieden zijn dus 'virtuele boerderijen van de toekomst' aangewezen.

In de volgende paragrafen wordt eerst de opzet van de ontwerpessies toegelicht. Daarna worden de algemene lessen beschreven. Tenslotte zijn een aantal principes uitgewerkt die laten zien hoe om te gaan met het kleinschalig landschap. De principes laten zien hoe het landschapskarakter behouden kan blijven en de landbouw zich kan blijven ontwikkelen.

Opzet van de ontwerpessies

In totaal zijn er tijdens de ontwerpessies meerdere boerenbedrijven ingericht. Dit is weliswaar gedaan voor concrete plekken maar het betrof een virtuele situatie voor 2025. Voor deze virtuele bedrijven was de opdracht enerzijds om een economische bedrijfsvoering mogelijk te maken in de toekomst en anderzijds het karakter van het landschap te behouden en te ontwikkelen. De deelnemers werd gevraagd hun creativiteit aan te wenden om hiervoor vernieuwende en praktisch toepasbare concepten uit te werken. Aan de ontwerpessies deden mensen met verschillende achtergronden mee zoals melkveehouders, gebiedsmakelaars, natuur- en landschapsorganisaties, vertegenwoordigers van dorpsraden en vertegenwoordigers vanuit de betrokken overheden (provincie, gemeenten, waterschappen, Dienst Landelijk Gebied, LNV).

Figuur 6 – Beelden van de ontwerpessies.

Belangrijk hulpmiddel bij de ontwerpessies waren de digitale tekentafels. De deelnemers konden op deze tafels met digitale pennen tekenen en gummen op het scherm. In figuur 6 is de setting van de ontwerpessies uitgebeeld. De deelnemers stonden rondom de tafel en hadden de beschikking over meerdere kaarten die in het systeem geladen waren, zoals topografische kaarten, kaarten met landschapselementen, luchtfoto's en historische kaarten.

De digitale ontwerptafel was het middel om de ruimtelijke uitdaging concreet te maken en een 'ontmoetingsplek' te vormen tussen mensen met een diverse achtergrond.

Belanghebbenden discussiëren rondom de digitale tekentafel en geven aan hoe het gebied ingericht zou kunnen worden.

RESULTAAT ONTWERPSESSIES

Ontwerpopdracht

Elke groep kreeg een vastgesteld gebied toegewezen. In dit gebied moesten zij één of meerdere melkveebedrijven intekenen. Daarbij stonden aspecten als bedrijfslocatie, bouwblok, infrastructuur en richting van de percelen, perceelsgrootte en –vorm en het slotenpatroon ter discussie. In de ochtendsessie kregen de groepen de gelegenheid om de bedrijven naar eigen inzichten in te richten. Tijdens de middagsessie werden aanvullende eisen gesteld aan de inrichting van het bedrijf.

Aanvullende eisen middagsessie.

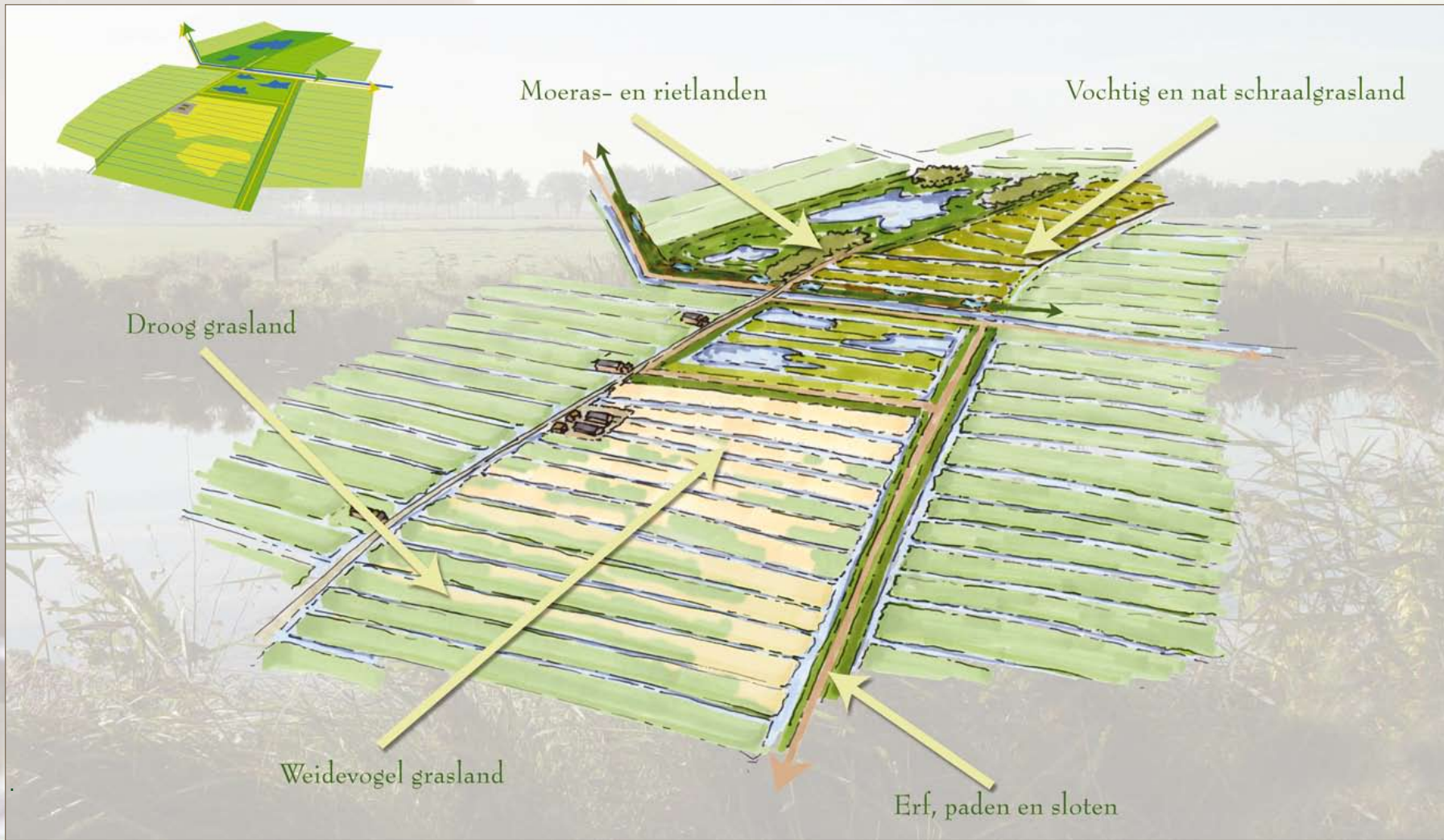
- Het bedrijf krijgt er 'gratis' 30 ha zwaar natuurland bij; hoe zou u dit benutten?
- U moet een hoge weidevogelstelling halen; U krijgt daarvoor een goede vergoeding; hoe en waar past u dat in?
- Per gedempte sloot moet u het wateroppervlak met 150% compenseren.
- U gaat al uw vee welzijnsvriendelijk huisvesten. Dat betekent dat uw bouwblok met 50% zal moeten worden vergroot omdat de ruimte per dier verdubbelt.
- Per hectare nieuw bouwblok moet u 2 hectare natuurcompensatie uitvoeren. Waar en hoe voert u dit uit? Of kiest u toch voor een bestaand bouwblok van een stoppende boer?
- Recreatie komt op; hoe benut u deze kans?
- Wat doet u voor uw omgeving?

Ontwerpprincipes

1. Functie volgt landschap - Dichter bij het boerenerf op de hogere en drogere percelen kan intensiever geboerd worden dan verder weg. Nabij het erf loopt het melkvee en wordt er vaker gemaaid. Verderaf gelegen percelen worden extensiever beheerd met bijvoorbeeld jongvee in combinatie met uitgestelde maaidata of weidegang. Dit laatste in verband met weidevogelbeheer. Tijdens de ontwerpessies werd dit principe aangeduid als 'Functie volgt landschap'.

2. Schaalvergroting door samenwerking - Schaalvergroting kan ook door samenwerking tussen bedrijven. Dit betekent bijvoorbeeld dat bedrijven die veel natuurland hebben zouden kunnen specialiseren richting het grootschalige opfokken van jongvee op natuurgrond voor bedrijven buiten de natuurzones die zich specialiseren op het houden van hoogproductief melkvee. Samenwerking kan deze bedrijven voordeel bieden. Grotere kuddes jongvee gaan goed samen met extensief natuurbeheer. Jongvee kan in een potstal (ruige mest) worden gehouden en het melkvee op de andere locatie in een ligboxstal. Deze keuze kan gebiedsgericht met verschillende bedrijven worden uitgewerkt. Ook melkveehouders zouden kunnen samenwerken en gezamenlijk arbeid, machines te delen en gezamenlijke voederwinning of zelfs samen kunnen melken. Schaalvergroting levert hierdoor ook een meerwaarde voor natuurbeheer.

RESULTAAT ONTWERPSESSIES

3. Verplaats bedrijven uit linten naar sterlocaties in het buitengebied - In Laag Holland zitten van oudsher veel bedrijven binnen de dorpskernen of in de lintbebouwing. Op een gegeven moment is doorgroeien daar onwenselijk en vaak zelfs onmogelijk vanwege logistieke bewegingen en milieuregelgeving. Dergelijke bedrijven moeten verplaatst kunnen worden. Bij voorkeur moet dit naar zogenaamde sterlocaties buiten de linten. Deze sterlocaties zijn voormalige of afbouwende agrarische bedrijven, die in principe weer 'hergebruikt' zouden kunnen worden. In het kader van zuinig ruimtegebruik en voorspoedige RO en milieuprocedures zouden deze locaties moeten worden benut.

Bedrijven in de lintbebouwing zitten op slot. Zij zouden moeten worden verplaatst om zich verder te kunnen ontwikkelen. Bijvoorbeeld naar een locatie van een stoppende boer elders in het gebied.

4. Nieuwbouw van stallen toestaan in 'dode hoeken' - Sterlocaties met veel grond zijn meestal niet beschikbaar. In dergelijke gevallen is nieuwbouw soms onontkoombaar. Bij nieuwbouw moet de exacte locatie weloverwogen worden gekozen. Juist omdat hier voor de langere termijn wordt geïnvesteerd. Niet alleen of de ondernemer er reeds grond heeft liggen is van belang. Ook vanuit het maatschappelijke belang spelen diverse aspecten zoals de aanwezige infrastructuur, of het landschappelijk kan worden ingepast, of er niet te veel groeiboeren bij elkaar zitten die elkaar op middellange termijn belemmeren. Nieuwbouw is met name een optie in gebieden waar als het ware 'dode hoeken' ontstaan dat wil zeggen gebieden met alleen afbouwende of reeds gestopte boeren. Nieuwe bedrijven kunnen hier in de toekomst doorgroeien en groeiers zitten elkaar niet in de weg.

Ter plekke van het rondje wordt een nieuw erf gevestigd. Daarvoor worden 2 erven in de lintbebouwing geamoveerd.

5. Infrastructuur logisch koppelen aan recreatie - Schaalvergroting leidt zoals eerder uitgelegd meestal tot meer tractorkilometers over de openbare weg. Dit kan op de smalle wegen in het gebied tot problemen leiden omdat deze ook worden gebruikt door burgers en recreanten. Vooral op mooie dagen in de oogsttijd kan dit letterlijk tot botsingen leiden. Veel boeren leggen kavelpaden aan om hun landerijen efficiënt te bereiken. Dit draagt bij aan de vermindering van het aantal tractoren op de openbare weg.

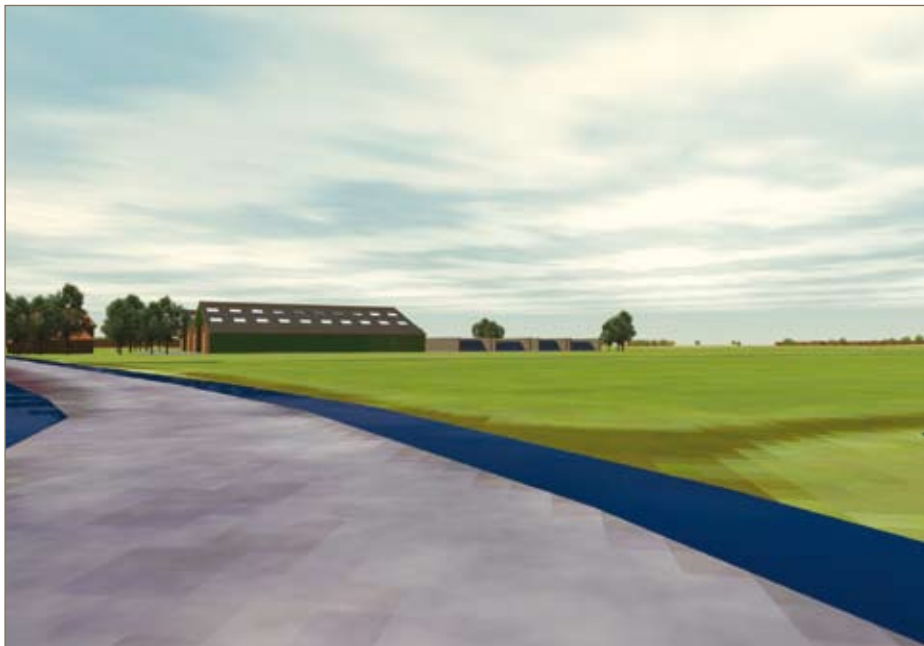
Buiten de oogsttijd kunnen deze kavelpaden prima gebruikt worden voor recreatief medegebruik. Dit leidt tot een betere toegankelijkheid van het gebied. Kortsluiten van kavelpaden met fiets- en wandelpaden kunnen leiden tot nieuwe ommetjes in het landschap.

4

RESULTAAT ONTWERPSESSIES

6. **Streef naar compacte erven** - Zowel op nieuwe als bestaande bedrijven zal worden gebouwd. Het is van belang dit met zorg te doen. Juist in het open landschap van Laag Holland is een gebouw van grote afstand zichtbaar. Dit maakt het landschap kwetsbaar voor verdichting. Dit betekent dat gestreefd moet worden naar compacte erven waarbij gebouwen en de volumineuze opslag van voer en mest zo min mogelijk visueel belemmerend in het landschap worden geplaatst.

Compact erf versus een langgerekt erf gezien vanaf de Liergouw en vanuit vogelvluchtperspectief. Met het compacte erf blijft 'meer' van het open landschap zichtbaar.

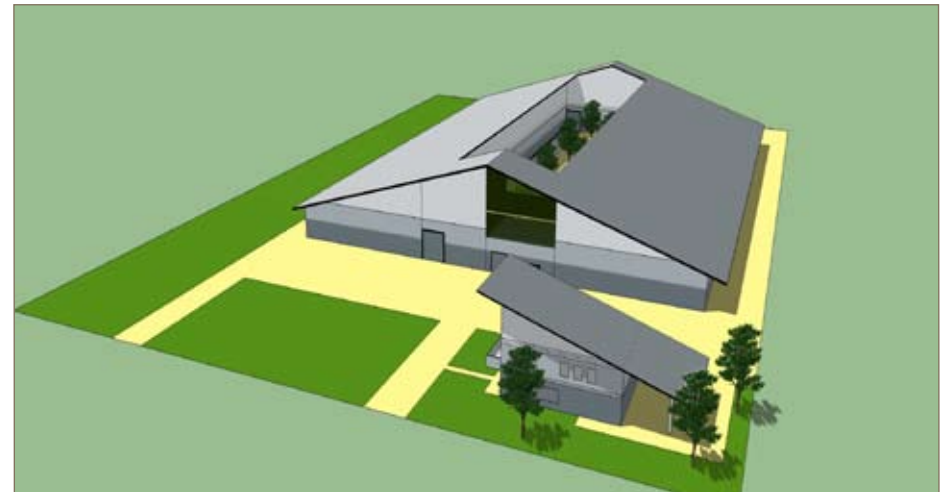

4

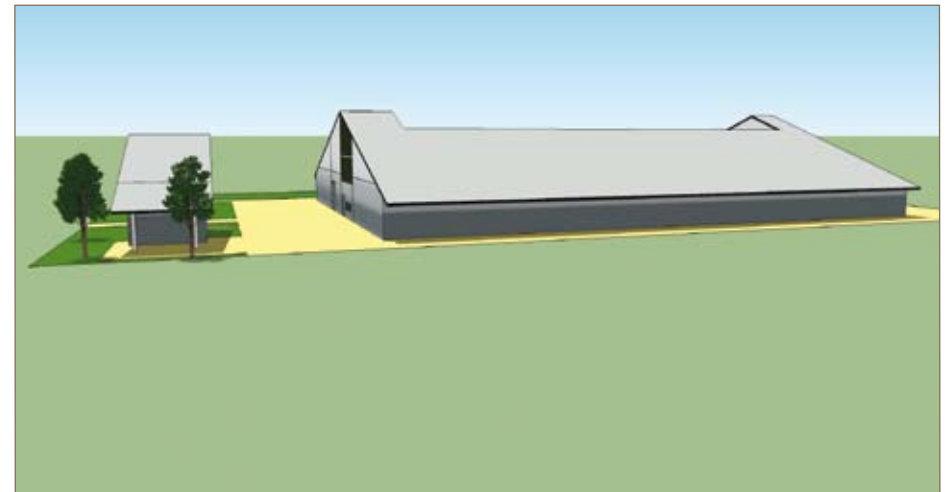
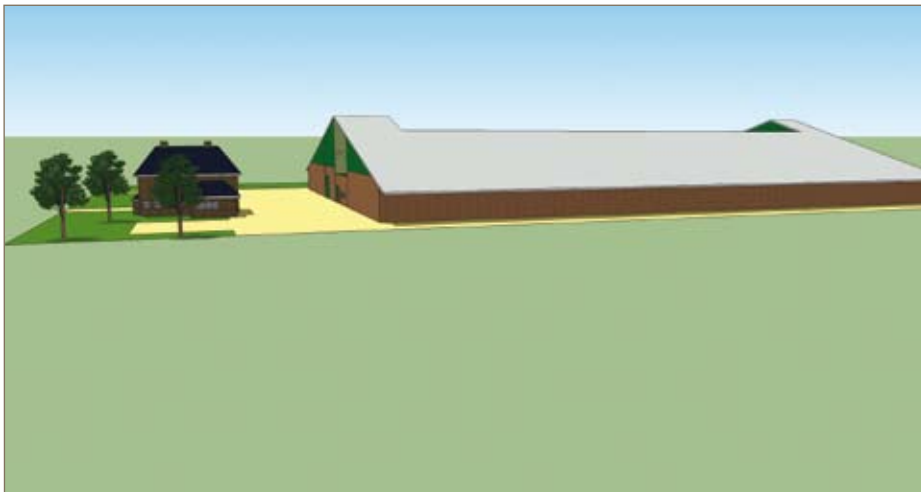
RESULTAAT ONTWERPSESSIES

7. Grote bedrijven hebben ruime bouwpercelen nodig en aandacht voor vormen materiaal en beplanting - In het provinciale en gemeentelijke beleid is veel aandacht voor de omvang van de bouwblokken. In de ontwerp-Structuurvisie worden bouwblokken tot 2 hectare voorgesteld. Natuurlijk is de omvang van het bouwblok van belang, maar het gaat om veel meer dan dat. Geforceerd bouwen binnen kleine bouwblokken leidt tot een opgepropt geheel. Een klein bouwperceel is dus geen garantie voor ruimtelijke kwaliteit.

Andere aspecten van belang bij de bouw van nieuwe stallen zijn de gebruikte materialen en kleuren, de volumes en vormgeving van de bouwwerken, het ensemble van de verschillende stallen, schuren en woning op het erf en de erfbeplanting zijn eveneens van belang. Eenzelfde woning bij een klein of groot bedrijf komt heel anders over. Ook de deelgebieden binnen Laag Holland vragen onderling historisch gezien om verschillende inpassing. Ga, kortom, flexibel maar weldoordacht met de omvang van de bouwblokken om.

De stallen en woningen op het erf moeten een eenheid vormen. Door de bedrijfswoning m.b.t. vorm en kleur af te stemmen op de stallen ontstaat er eenheid.

4

RESULTAAT ONTWERPSESSIES

8. **Overweeg nieuwe staltypen en zoek elders inspiratie** - Nieuwe technieken leiden tot andere staltypen zoals serrestallen en boogstallen. Terwijl grotere traditionele stallen heel massief overkomen, juist in een open landschap bieden de nieuwe staltypen een heel ander, luchtiger, uiterlijk.

Deze stallen zijn vanuit dierwelzijn en economie aantrekkelijk voor veehouders. Het ware te overwegen om in Laag Holland met de betrokken stakeholders een discussie te voeren over de gewenste vorm van de bedrijfsgebouwen en daar ook het ruimtelijke beleid op aan te passen.

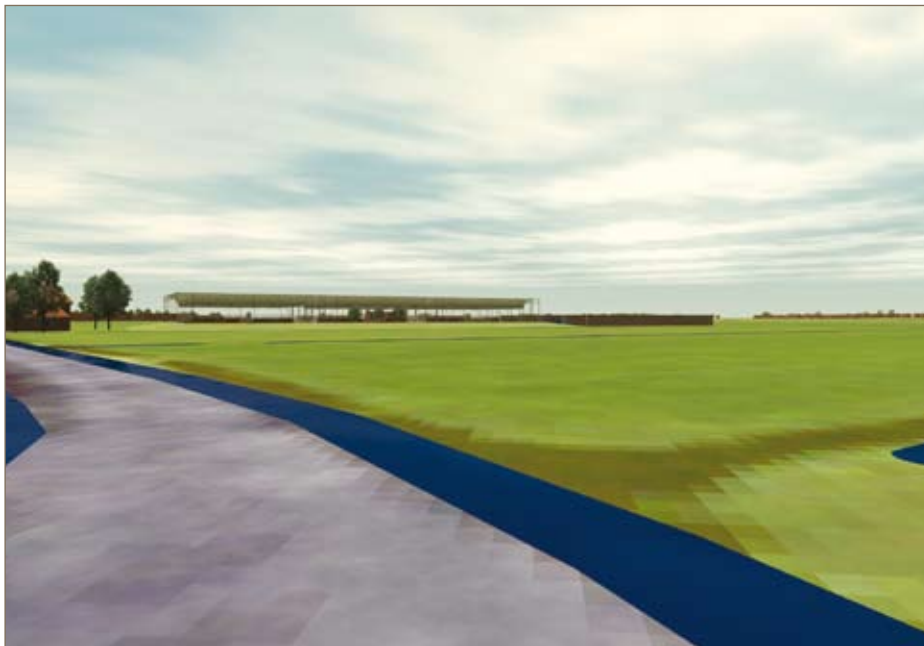
Verschillende typen stallen op dezelfde locatie aan de Liergouw vanuit Ransdorp bekeken. De stallen hebben dezelfde omvang maar geven alle een ander beeld. Het betreft een boogstal, een serrestal en twee reguliere stallen waarvan er een langwerpig en een in twee kappen is gebouwd.

4

RESULTAAT ONTWERPSESSIES

9. Erfbeplanting heeft aandacht - Naast de vormgeving, materialen en het ensemble van gebouwen en opslag is een goede erfbeplanting van groot belang. De erfbeplanting bakent het erf af in het open landschap. Daarbij moet gebruik worden gemaakt van gebiedseigen boomsoorten. Bij voorkeur wordt de erfbeplanting zo aangelegd dat gebouwen deels zichtbaar blijven.

Nieuwbouw van serrestal aan de Liergouw met verschillende typen erfbeplanting.

4

RESULTAAT ONTWERPSESSIES

10. Maak ruimte voor verbreding - Verbreding op het boerenerf is een kansrijke optie. In Laag Holland doen veel bedrijven aan verbreding. Een aantal boeren ontwikkelt dit zelf met eigen arbeid en kapitaal. Een andere mogelijkheid is verbreding door derden. Veel boeren geven aan dat arbeid een beperkende factor is in hun bedrijfsvoering. Ze hebben wel ruimte voor verbredingse activiteiten, maar vaak niet de tijd en leggen het primaat bij de agrarische tak. Derden zouden deze activiteiten op het boerenerf kunnen oppakken.

Zij zouden een oude schuur kunnen huren of een nieuw gebouw op het erf van de boer bouwen en daar hun activiteit uitbaten. Passende verbreding op het erf is vooral in het aanbod van zorg, recreatie, educatie, streekproducten en diensten. Arrangementen met en tussen boer en burger en tussen ondernemers en instellingen.

Dezelfde boerderij met en zonder ruimte voor verbreding op het voorerf. Ondernemerschap in de relatie met de stad. Herkomst en kennis delen over veilig voedsel tussen boer en burger. De 1,1 miljoen burgers rond Laag Holland bieden zeer veel kansen.

11. Energiewinning biedt weinig kansen - Uit de ontwerpsessies kwam naar voren dat men in het gebied weinig perspectief ziet in biogas en windenergie. De boerenbedrijven in Laag Holland zijn individueel te klein voor rendabele biogaswinning. Samen met meerdere bedrijven dit oppakken is lastig vanwege de vele logistieke bewegingen die daaruit voort zouden vloeien.

De installaties zouden bovendien inbreuk plegen op het open landschap. Zonnecellen op grotere dakoppervlaktes zijn wel een optie. Dit heeft wel consequenties voor de richting van de stal die gunstig moet zijn ten opzichte van de stand van de zon.

4

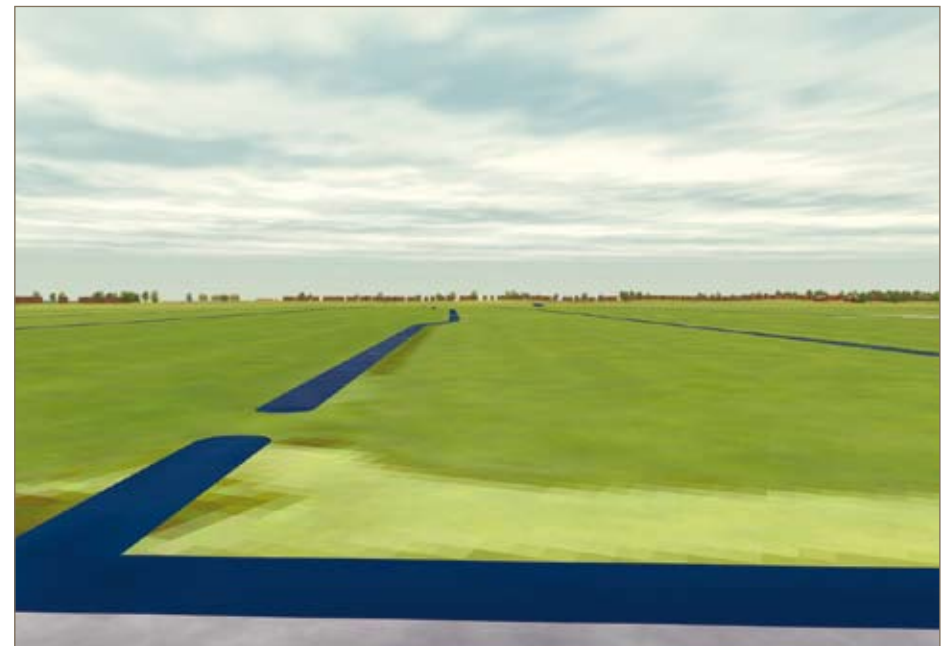
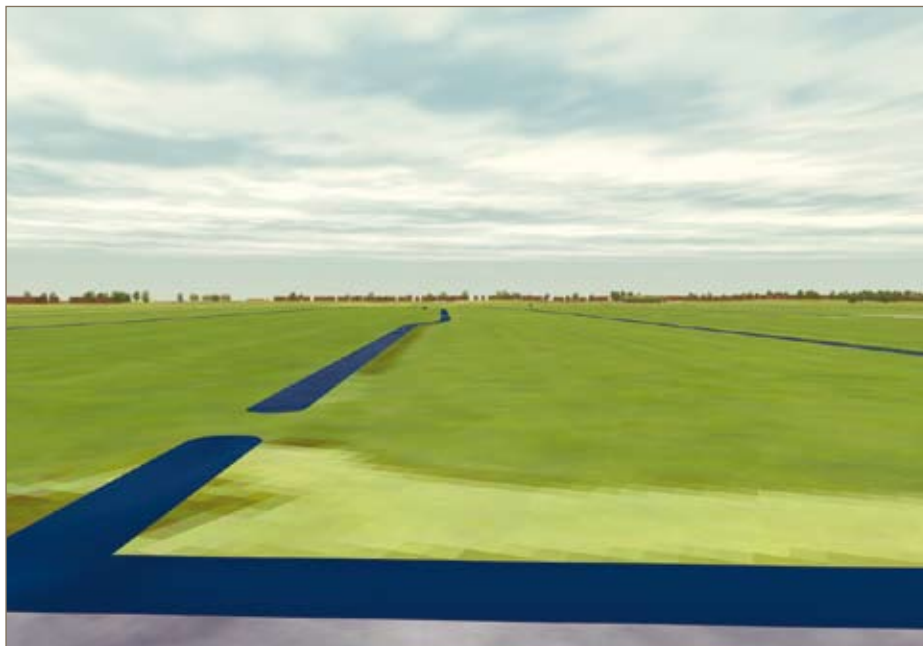
RESULTAAT ONTWERPSESSIES

12. Handhaaf de lengtesloten - de kavelsloten die de oorspronkelijke strokenverkaveling markeren zijn karakteristiek voor het gebied en zijn deel van de beleving van het gebied. Het is essentieel dat deze intact blijven. Dwarsslotten staan met name in de kleipolders onder druk van demping. Dit heeft visueel landschappelijk weinig invloed omdat deze dwarsslotten vanaf de openbare wegen nauwelijks waarneembaar en dus beleefbaar zijn. Staand beleid is dat dempingen moeten worden gecompenseerd met nieuw water. Zij zouden eventueel ook gecompenseerd kunnen worden in de vorm van de aanleg van natuurvriendelijke

oevers. Hier dient per gebied zorgvuldig naar gekeken te worden. In sommige delen van Laag-Holland, zoals Waterland Oost, zijn ook de dwarsslotten van grote waarde voor het cultuurlandschap en moet hier anders mee omgegaan worden dan bijvoorbeeld in Wijde Wormer. Ook de effecten op natuur, waterhuishouding en inklinking van de bodem moeten uiteraard zorgvuldig onderzocht worden. Kortom, het dempen van dwarsslotten wordt niet als eenvoudige maatregel voorgesteld, maar kan op sommige plekken overwogen worden om landbouw de ruimte te geven zonder ernstige verstoring van het landschapsbeeld.

Zicht met (links) en zonder dwarsslotten (rechts). Het beleefbaar beeld vanaf de weg verandert niet wanneer de dwarsslotten verdwijnen.

Zicht met (links) en zonder dwarsloten (rechts). Het beleefbaar beeld vanaf de weg verandert niet wanneer de dwarsloten verdwijnen.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Conclusies

De ontwikkeling van de agrarische structuur verloopt in Laag Holland vergelijkbaar met die in de rest van Nederland. Het aantal melkveebedrijven tussen 2000 en 2008 is in Laag Holland gedaald van 500 tot circa 370 bedrijven. Het aantal koeien per bedrijf is toegenomen van gemiddeld 52 toen naar 73 nu. In 2025 zal dit bij trendmatige ontwikkeling ongeveer 150 melkkoeien zijn. Naar verwachting zijn er in het gebied dan 60 bedrijven met meer dan 225 melkkoeien. In dezelfde periode zullen er tot 2025 nog eens 160 bedrijven stoppen met melken.

Het merendeel van de grotere bedrijven kunnen in de toekomst uit de voeten met een bouwblok van 2 hectare zoals voorgesteld wordt in de ontwerp-Structuurvisie van de provincie Noord-Holland. Alleen de voorlopers in de schaalvergroting in Laag Holland hebben de komende 10 jaar waarschijnlijk reeds een bouwblok nodig dat groter is dan 2 hectare.

Daarnaast rijst als keerzijde van de medaille de vraag op hoe om te gaan met vrijkomende agrarische bedrijfslocaties. De geschetste schaalvergroting zal leiden tot grotere bedrijven met meer grond. Dergelijke grotere melkveehouders zullen hun grond voor een groter deel via de openbare weg benaderen. Dit zal ertoe leiden dat er op gebiedsniveau meer tractorkilometers op openbare wegen worden gemaakt. In de oogsttijd zal dit op de smalle wegen waarschijnlijk leiden tot problemen met recreatief en burgerverkeer. Deze problematiek doet zich met name voor bij de ligging van agrarische bedrijven in lintbebouwing en nabij dorpskernen.

De perceelsstructuur in Laag Holland is in nationaal perspectief kleinschalig. Percelen zijn er gemiddeld 2,3 hectare groot, terwijl in Nederland dit gemiddeld 3,6 hectare is. In de toekomst zal de kleinschalige perceelsstructuur in Laag Holland grotendeels intact blijven. De sloten hebben vrijwel allemaal een functie in het kader van afwatering en waterberging.

Bovendien is het in het veenweide-gebied vanwege voortdurende klink moeilijk om sloten dicht te maken. In de kleipolders zal naar verwachting de druk om percelen samen te voegen wel daadwerkelijk leiden tot grotere percelen en het verdwijnen van dwarssloten.

In Laag Holland doet circa 20% van de boeren aan verbreding. Dit is in het nationale en Noord-Hollandse perspectief relatief veel. In de veenweidegebieden is het percentage vaak boven de 30% van de bedrijven. Agrarisch natuur- en landschapsbeheer is de belangrijkste verbredingstak. Andere vormen van verbreding zoals huisverkoop, zorg en recreatie wordt in Laag Holland op circa 6% van de bedrijven gedaan. Het gaat om zowel groot- als kleinschalige bedrijven.

Algemene aanbevelingen

De doorgroei én het stoppen van boerenbedrijven in Laag Holland maakt veel los in het gebied. Het raakt aan de belangen van ondernemers, van natuur- en landschapsbeheer en de dagelijkse woonomgeving van de bewoners van het gebied. In deze discussies, het niveau van individuele bedrijven overstijgend, spelen economische, ecologische en sociale aspecten een rol. Bestaande kaders van RO en infrastructuur kunnen op termijn knellend zijn. Vanuit de toekomstige ontwikkelingen zou daarom vanuit alle drie dimensies aan een nieuw integraal duurzaamheidskader (bijvoorbeeld verbonden aan de Structuurvisie) kunnen worden gewerkt waarmee ontwikkeling kan worden beoordeeld. Op basis hiervan zou op polderniveau naar integrale (bestemmings-)plannen toe kunnen worden gewerkt, die de betrokken overheden, ondernemers en belangengroepen samen opstellen. De ontwerpsessies hebben laten zien dat er veel duidelijk is over welke ondernemers doorgaan, welke willen groeien en welke op termijn stoppen. Deze gegevens kunnen, tezamen met maatschappelijke gebiedsdoelen en de nodige creativiteit, leiden tot oplossingen waarbij haalbare en uitvoerbare plannen ontstaan. Pilots per polder zouden kunnen leiden tot meer integraal denken en knelpunten in de regelgeving zichtbaar kunnen maken. Met een gezamenlijk doel voor ogen zouden de betrokken partijen deze knelpunten direct aan kunnen

pakken. Communicatie tussen verschillende belangen in een gebied en het samen creatief nadenken over oplossingen is essentieel. Uit de ontwerpsessies bleek dat de belangen en doelen vaak dicht bij elkaar liggen dan de partijen zelf dachten. Het verdient aanbeveling om in enkele polders betrokkenen samen een integrale visie te laten opstellen op basis van waar men in 2025 naar toe wil ontwikkelen. Boeren op (fors) groter wordende bedrijven hebben tevens een eigen verantwoordelijkheid bij bedrijfsontwikkeling. Meer dan 'gangbare' boeren zijn zij zichtbaar voor hun omgeving. De ruimte die zij voor bedrijfsontwikkeling krijgen, leidt ook tot een verantwoordelijkheid om gebouwen en erven goed in te passen in het landschap. Dit is hun visitekaartje naar de samenleving. Uit de ontwerpsessies bleek dat boeren zich hier in vergaande mate van bewust zijn en dat er grote bereidheid bestaat om samen met de omgeving over de inpassing van het bedrijf in het landschap na te denken. Goed luisteren en vroegtijdig in gesprek gaan met belanghebbenden in de omgeving zoals dorpsgenoten en natuur- en landschapsbeheerders, is noodzakelijk. Een goed middel hiervoor zou het organiseren van een aantal keukentafelgesprekken tussen boeren en belanghebbenden kunnen zijn.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Beleidsaanbevelingen

Ontwikkel een 'maatwerk' beleid voor grotere bouwblokken.

Tot 2025 zullen de meeste melkveebedrijven zich zodanig ontwikkelen dat zij uit de voeten kunnen met een bouwblok van 2 hectare. In de ontwerp-Structuurvisie van de provincie Noord-Holland wordt voorgesteld uitbreiding tot 2 hectare bouwblok mogelijk te maken. De voorlopers in de schaalvergroting in Laag Holland hebben de komende 10 jaar waarschijnlijk reeds een bouwblok nodig dat groter is dan 2 hectare. Er zou een bovengemeentelijk ruimtelijke afwegingskader kunnen worden ontwikkeld waarbij voor ondernemers en andere belanghebbenden duidelijke spelregels gelden omtrent rechten en plichten horend bij grotere bouwblokken. Ondernemers en omgeving zijn op deze manier gevrijwaard van ad-hoc beslissingen. Het verdient aanbeveling de bedrijfsontwikkeling van stoppers en groeiers in Laag Holland meer gedetailleerd en ruimtelijk specifiek in beeld te brengen.

De problematiek van agrarische bouwblokken is een van de centrale thema's in de discussies over schaalvergroting.

Deze problematiek kan scherper in beeld worden gebracht. Dit kan bijvoorbeeld door middel van interviews met gebiedskenners en de uitkomsten te relateren aan ontwikkelingsmogelijkheden en maatschappelijke gebiedsdoelen. Op basis hiervan kunnen groeiers die knel zitten worden gekoppeld aan stoppers op sterlocaties. Daarvoor zou een instrumentarium kunnen worden ontwikkeld om bedrijfsverplaatsing financieel te ondersteunen. Mogelijkheden daartoe lijken er te zijn in de vorm van FES gelden, ruimte voor ruimte of een op te stellen revolving fund.

Begeleid boeren die dat willen bij de ontwikkeling van hun bedrijf tot fraaie en functionele erven en voer de plannen ook uit.

Doe dit bijvoorbeeld aan de hand van een ontwerp-opgave waarbij boeren aan architecten en landschapsarchitecten worden gekoppeld. In de bouwblokkendiscussie ligt de nadruk op de omvang van de bouwblokken. Dit is slechts een ruwe invulling van het streven naar ruimtelijke kwaliteit. De gemeenten in Laag Holland zouden bijvoorbeeld gezamenlijk kunnen werken aan inspirerende voorbeelden voor 'bouwen op boerenerven'. Dit kan een mix zijn van agrarisch kennis, landschappelijke kennis en bouwkundige kennis. Een idee zou kunnen zijn om een project te starten waarbij 10 groeiende boeren op basis van hun toekomstplannen tot 2025 begeleid wordt bij het realiseren van ruimtelijke kwaliteit op hun erf.

Ontwikkel flankerend beleid ten behoeve van ruimtelijke kwaliteit op stoppende bedrijven.

De afgelopen 9 jaar zijn alleen al 130 melkveebedrijven in Laag Holland gestopt met melken. Tot 2025 zullen opnieuw vele tientallen bedrijven stoppen. Met het oog op de ruimtelijke kwaliteit van het open landschap vragen deze bedrijven om ontwikkeling van flankerend beleid moeten worden ontwikkeld. Hierbij valt te denken aan diverse instrumenten zoals een sloopregeling, al dan niet in combinatie met agrarisch hergebruik dan wel de mogelijkheid om op locatie of op meer geschikte plekken alternatieve bestemmingen te ontwikkelen. Een ander instrument is de inzet van een ervenconsulent en het beschikbaar stellen van beplanting.

Koppel verbredingsondernemers aan agrariërs met de fysieke ruimte daarvoor.

In het stedelijke en recreatieve uitloopgebied van Laag Holland lijkt er veel meer potentie voor meer verbreding op het boerenerf dan dat er nu is ingevuld. In bestemmingsplannen zou meer ruimte kunnen worden gemaakt voor nieuwe activiteiten op boerenerven. Een aantal ondernemers heeft aangegeven wel de ruimte, maar niet de tijd te hebben voor verbreding. Het verdient aanbeveling een project te starten, waar boeren als aanbieders van ruimte in contact worden gebracht met derden die nieuwe activiteiten willen starten maar geen locatie hebben. Bijvoorbeeld voor hergebruik oude opstallen of juist het ontwikkelen van een nieuwe multifunctionele skybox in nieuw te bouwen stal. Het kinderdagverblijf bij de boer hoeft immers niet gerund te worden door de vrouw van de boer. Het project kan leiden tot nieuwe allianties en inzicht geven in mogelijke belemmeringen (RO, fiscus, verzekering).

Investeer als overheid mee in de interne ontsluiting van agrarische bedrijven.

Met name het interne transport op melkveebedrijven zal door schaalvergroting toenemen. Door de aanleg van kavelpaden en het verbeteren van de agrarische structuur (kavelruil) en in sommige gevallen het verplaatsen van bedrijven uit linten naar 'dode hoeken' in het gebied, kan de toename van tractorverkeer op de openbare weg worden verminderd. Aansluiting van deze interne ontsluiting op fiets- en wandelpaden (door aanleg van bruggetjes of ontbrekende stukken pad) kan tegelijkertijd een bijdrage leveren aan de recreatieve infrastructuur.

REFERENTIES

Alfa Bouw, 2009. Inspirerende ontwerpen voor stallen in het landschap. Cement voor ontwerp kwaliteit. <http://www.zlto.nl/nl/25222713-Thema%27s.html>

Alterra, 2009. Geografisch Informatiesysteem Agrarische Bedrijven (GIAB). Alterra Wageningen UR. Wageningen.

Biewenga, Van Middelkoop, Ouweltjes, Rummelink, Wemmenhove, 2009. Handboek Melkveehouderij. Animal Sciences Group Wageningen UR en Roodbont. Zutphen.

Jong, D. de, Meulenkamp, W., Olde Loohuis, R., Rienks, W., Rooij, B. van, Swart, W., Vogelzang, T., 2009. Grootschalige boeren in een kleinschalig landschap: resultaten van ontwerp sessies in Noordoost-Twente. Wageningen UR. Wageningen.

Kuhlman, T., Polman, N.B.P., Smit, A.B., Venema, G.S., Buurma, J.S., Duijn, van A., Dijk, van A.J., Dijkxhoorn, Y., Helming, J.F.M.; Jager, J.H., Janssens, S.R.M., Jukema, G.D., Prins, H., Stokkers, R., 2009. Landbouwperspectieven in Noord-Holland tot 2040 : bouwstenen voor de structuurvisie van de provincie. LEI Wageningen UR. Den Haag.

Ekamper, Nij Bijvank en Van Unen, 2009. Over Stallen Gesproken. Oversticht. Zwolle.
Provincie Fryslân, 2009. Adviesboek De Nije Pleats in Fryslân. Leeuwarden.

Provincie Noord Holland, 2006. Uitvoeringsprogramma Nationaal Landschap Laag Holland 2007-2013. Ten behoeve van de besteding van de Rijksmiddelen voor het doel Nationaal Landschap. Haarlem.

Rabobank Nederland, 2009. Samenvatting studie 'Anders melken'. De toekomst van de Nederlandse melkveehouderij. Rabobank. Utrecht.

Rienks, Galama, Hermans en Jaarsma, 2009. Opschaling van melkveehouderij heeft ruimtelijke effecten. Kan extra belasting van plattelandswegen worden ondervangen? Tijdschrift Spil p 257-260.

Rienks, W., Meulenkamp, W., Jong, D. de, Olde Loohuis, R., Roelofs, P., Swart, W., Vogelzang, T., 2009. Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap. Alterra Wageningen UR. Wageningen.

Rienks, Meulenkamp en Olde Loohuis, 2009. Bouwstenen voor beeldkwaliteit. Landbouwwontwikkelingsgebieden Beemte Vaassen en Elshof. Stichting KIJK.

Roest, A. en A. Schouten, 2009. Multifunctionele landbouw in de provincie, aantal bedrijven, spreiding en omzet van multifunctionele activiteiten per provincie. LEI Wageningen UR. Den Haag.

Silvis, H.J., C.J.A.M. de Bont, J.F.M. Helming, M.G.A. van Leeuwen, F. Bunte en J.C.M van Meijl, 2009. De agrarische sector in Nederland naar 2020; Perspectieven en onzekerheden. LEI Wageningen UR. Den Haag.

Venema, G., B. Doorneweert, K. Oltmer, M. Dolman, M. Breukers, L. van Staalduinen, A. Roest en A. Dekking (PPO), 2008. Wat noemen we verbrede landbouw?; Verkenning van definities en informatiebehoeften. LEI Wageningen UR. Den Haag.
www.wur.nl/asg
<http://www.weidehofkrimpenerwaard.nl/?nr=14&page=projecten>

BIJLAGE

Biologische bedrijven

2000

totaal	waterland		wormer		zeevang	
	biol.	totaal	biol.	totaal	biol.	
melkvee	59	6	34	0	80	1
ov. graasdier	59	3	69	3	99	2
akkerbouw	0	0	0	0	10	0
tuinbouw	0	0	4	0	21	1
overig	3	0	2	0	6	0
totaal	121	9	109	3	216	4

2008

totaal	waterland		wormer		zeevang	
	biol.	totaal	biol.	totaal	biol.	
melkvee 43	5	21	0	56	0	
ov. graasdier	68	7	59	3	88	6
akkerbouw	2	0	0	0	14	1
tuinbouw	0	0	3	0	9	0
overig 0	0	2	0	7	0	
totaal 113	12	85	3	174	7	

% biologisch (3 deelgebieden samen)

2000 totaal			2008			
	biol	%	totaal	biol	%	
melkvee	173	7	4.0%	120	5	4.2%
ov. graasdier	227	8	3.5%	215	16	7.4%
akkerbouw	10	0	0.0%	16	1	6.3%
tuinbouw	25	1	4.0%	12	0	0.0%
overig	11	0	0.0%	9	0	0.0%
totaal	446	16	3.6%	372	22	5.9%

Vergelijking met het landelijk beeld

2000

gesp. melkveebedrijven	24597	332	1.3%
alle bedrijfstypen	95098	1129	1.2%

2008

gesp. melkveebedrijven	18521	297	1.6%
alle bedrijfstypen	71982	1179	1.6%

In 2000 ware er 332 gespecialiseerde melkveebedrijven met een biologische productiewijze in 2008 waren dat er nog 297. Procentueel nam het aantal biologische melkveebedrijven toe van 1.3 naar 1.6%.

Holland Midden heeft met 4.2% dus een relatief hoog aandeel biologische melkveebedrijven. De ontwikkeling van het aantal valt tegen, het aandeel is in feite gelijk gebleven tussen 2000 en 2008.

Paarden

Naar schatting slecht 25% van het aantal paarden in Nederland komt voor in de landbouwteeling. Vooral hobbyhouders met 1 of enkele paarden of pony's ontbreken. De Giab cijfers voor aantal paarden en aantal bedrijven met paarden was als volgt.

2000, aantal bedrijven met paarden

	waterland	wormer	zeevang	Totaal
1-3 paarden	24	19	34	77
4- 10 paarden	10	2	5	17
10-25 paarden	3	1	2	6
>25 paarden	1	3	0	4
Totaal bedrijven met paarden	38	25	41	104
Totaal aantal paarden	207	301	119	627

2008

	waterland	wormer	zeevang	Totaal
1-3 paarden	17	13	22	52
4- 10 paarden	6	6	11	23
10-25 paarden	6	3	312	
>25 paarden	4	3	512	
Totaal bedrijven met paarden	33	25	41	99
Totaal aantal paarden	364	365	328	1057

Vershil 2000-2008, absoluut

	waterland	wormer	zeevang	Totaal
1-3 paarden	-7	-6	-12	-25
4- 10 paarden	-4	4	6	6
10-25 paarden	3	2	1	6
>25 paarden	3	0	5	8
Totaal bedrijven met paarden	-5	0	0	-5
Totaal aantal paarden	157	64	209	430

Vershil 2000-2008, procentueel

	waterland	wormer	zeevang	Totaal
1-3 paarden	-29%	-32%	-35%	-32%
4- 10 paarden	-40%	+200%	+120%	+35%
10-25 paarden	+100%	+200%	+50%	+100%
>25 paarden	+300%	0%	van 0 tot 5	+200%
Totaal bedrijven met paarden	-13%	0%	0%	-5%
Totaal aantal paarden	+76%	+21%	+176%	+69%

Ontwikkeling landelijk van het aantal bedrijven met paarden

	2000	2008	absoluut	%
1-3 paarden	12438	8224	-4214	-34%
4- 10 paarden	5362	4943	-419	-8%
10-25 paarden	1602	1692	90	+6%
>25 paarden	711	1152	441	+62%
Totaal bedrijven met paarden	201131	6011	-4102	-20%
Totaal aantal paarden	115625	132652	+17027	+15%

GROOTSCHALIGE LANDBOUW IN EEN KLEINSCHALIG LANDSCHAP

Oplossingsrichtingen voor toekomstgerichte grootschalige melkveehouderij uitgewerkt voor het kleinschalige, open veenweidelandschap van Laag Holland

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van provincie Noord Holland en Ministerie van LNV

